

Adalékok az életminőség fogalmához

Az utóbbi két évtizedben a filozófia, a szociológia és más társadalmi-politikai tudományok területén folyó kutatás új problematikával gazdagodott, s ez az életminőség fogalma. Az ezzel kapcsolatos vizsgálódást széles körű érdeklődés kíséri mind a hazai és a nemzetközi, mind pedig a jelenkori marxista és nem marxista gondolkodás részéről.

Az élet minőségével kapcsolatban Nicolae Ceaușescu elvtárs az RKP KB és a Legfelsőbb Gazdasági és Társadalmi Fejlesztési Tanács 1981. novemberi együttes plenáris ülésén a következőket mondta: „A XII. kongresszus alapvető feladatként jelölte meg a munka és az élet új minőségének elérését hazánkban.”¹

A hazai társadalmi-politikai szakirodalomban Nicolae Ceaușescu elvtárs írásaiban a kérdés tárgyalásának egyik legfigyelemreméltóbb sajátossága az, hogy az életminőség fogalmához rendszerint az anyagi és szellemi jólét, a boldogság, a társadalmi haladás és a magas rendű szocialista civilizáció fogalma társul.² A szóban forgó írásokban az életminőség leggyakrabban az életszínvonal fogalmával együtt kerül elemzésre. A két kifejezés együttes jelentkezését az magyarázza, hogy kölcsönösen összefüggő társadalmi helyzeteket, állapotokat, folyamatokat tükröznek, olyanokat, amelyek rendszerint a *mindennapi emberi lét*, a *condition humaine* fogalmával jelölt valóságkörébe tartoznak.

A két fogalom azonban tartalmában és terjedelmében nem esik teljesen egybe, és nem meríti ki egymást. Kölcsönviszonyukat a legmegfelelőbbben akkor határozzuk meg, ha az életszínvonalat, amely nem más, mint a társadalom tagjai számára biztosított anyagi, kulturális és szociális feltételek összessége³, az életminőség anyagi-gazdasági hordozójaként fogjuk fel. Egymáshoz való viszonyuk tehát olyan összefüggés, amelyet a valóságos, anyagi megalapozó (az életszínvonal) és a megalapozott (az életminőség), a lehetséges (az első mozzanat) és a megvalósult (a második mozzanat) fogalompár fejez ki. Ezzel összhangban mindazon programoknak és intézkedéseknek a rendszere, amelyeket pártunk és államunk az emberrel való gondoskodás jegyében és céljával dolgozott ki, abból a reális felismerésből indul ki, hogy az életminőség javítását szükségképpen az életszínvonal emelkedése, a társadalom anyagi-gazdasági alapja határozza meg, s mindez döntő módon a jólétnek és az alapvető emberi szükségletek kielégítésének a fokától függ.

Az életminőség kérdését feszegető vizsgálódásokból és értelmezésekből kézenfekvően kiderül, hogy ez a problematika korántsem teljesen azonos azzal, amit az életszínvonal és a többi, vele rokon fogalom hordoz. Más szóval az életminőség sajátos terjedelmi kört és jelentést tételező fogalom, olyannyira, hogy a belőle fakadó operacionális és leíró módszertani követelmények nem vezethetők vissza az emberi lét különböző oldalait kifejező más fogalmakra.

Az életminőség fogalmi meghatározásának, a filozófiai és társadalmi-politikai fogalomrendszerbe történő méltó beiktatásának, akárcsak a vele kapcsolatos társadalomtudományi kutatások tisztázásának a jelentősége abban áll, hogy az e fogalom révén feltárolt távlat kifejezett *fordulópontot* kínál a társadalom tagjai munka- és életfolyamata során ható tényezők megragadásában. Ugyanígy az is nyilvánvaló, hogy a társadalmi változásoknak az életminőség fogalmi követelményei szerint végzett vizsgálata új szemléletet követel azokkal a célkitűzésekkel és megoldásokkal kapcsolatban, amelyeket az emberi lét feltételeinek a megjavításában érdekelt társadalmi tényezők fogalmazznak meg.

Egyáltalán nem érdektelen felhívni a figyelmet arra, hogy abból, ahogyan társadalmunk az életminőség tartalmát értelmezi, az emberi szükségletek ösztönzésében óhatatlanul a prioritásoknak egy másfajta sorrendje következik, az igények olyan átrendezése, amely a társadalmi tényezők figyelmének középpontjába a személyiség sokoldalú és harmonikus fejlődését szavatoló szükségleteket helyezi.

Egy pillanatra sem vitás, a leglényegesebb módszertani és operacionális szempontváltás, amelyet az emberi lét feltételeinek a tanulmányozásában és javításában az életminőség fogalmának alkalmazása megkíván, abból ered, hogy a *minőségnek kiváltságos helyet kell kapnia*. A kiváltságos hely biztosításából az következik, hogy mind az elméleti, mind pedig a gyakorlati-átalakító erőfeszítéseknek elsődlegesen az emberi feltételek minőségi meghatározottságaira kell összpontosulniuk. A minőségre áthelyeződő hangsúly ebben az összefüggésben a társadalom tagjai életének

és munkájának a jó, az új, a kellemes, az érdekes, a siker, a változatosság követelményei szempontjából történő értékelését feltételezi.

Az életminőség kifejezés azoknak a fogalmaknak a körébe tartozik, amelyeket az emberi létfeltételek sokféleségének és bonyolultságának tanulmányozásakor alkalmaznak. Ennélfogva lehetetlen kidolgozni az életminőség adekvát leíró elméletét a dialektikus módszertan és felfogás döntő hozzájárulása nélkül, továbbá anélkül, hogy ezt a felfogást ki ne egészítsenék az általános rendszerelmélet következtetéseivel, és össze ne kapcsolnánk a strukturalista módszer szabályaival.

Ha ezeken a paradigmaticus alapokon épül fel, az életminőség elmélete és fogalma képes lesz feltárni a kölcsönös összefüggést az emberi lét mennyiségi és minőségi meghatározottságai között. A fogalom kidolgozásakor azt is szem előtt kell tartani, hogy a mennyiség és minőség közötti megkülönböztetés viszonylagos, és mint ilyennek csakis a vizsgált valóság meghatározott rendszereire való vonatkoztatásban lehet értelme. Ezek a megfontolások módszertani irányításként szolgálnak arra, hogy a kutató a vizsgálatot végigvihesse az emberi létfeltételek objektív és szubjektív összetevőinek felbecsülését, értékelését, pontos felméréséig.

Más társadalmi-politikai fogalmaktól eltérően az életminőség nem korlátozódik kizárólag az emberi lét objektív oldalainak tükrözésére. Ilyen értelemben a társadalmi valóság tanulmányozásában e fogalom alkalmazásának legfőbb értelmét adja meg, hogy szükségessé és lehetővé teszi annak elemzését, ahogyan a társadalom tagjai az emberi lét objektív oldalait érzékelik és hasznosítják. Következésképpen az életminőség kutatása nem szorítkozhat pusztán az objektív állapotoknak mutatók formájában történő nyugtázására. A vizsgálat megkívánja annak kutatását is, hogyan érzékeli az egyén saját életfeltételeit, miként reagál rájuk, elfogadja vagy elutasítja őket. Ilyenképpen az életminőség elméletének adekvát kidolgozása alapul szolgál a reális életfeltételek megismeréséhez, de ugyanakkor annak a számbavételéhez is, hogy mindezek hogyan tükröződnek, tudatosulnak az egyének, illetve emberi csoportok tudatában. Ezzel összefüggésben a létfeltételeknek e fogalom szempontjából végzett tanulmányozása el kell hogy jusson az egyén életmódjának megragadásáig.

A marxizmus megalapító, más terminológia alapján ugyan, jelesen az életmód⁴ fogalmának segítségével, valójában elindították az életminőség problematikájának tudományos elemzését. Marx kimutatta többek közt, hogy az életmód — a jelenlegi szóhasználatban: az életminőség — átfogja mind a termelői és foglalkozási szférát, mind pedig az ezeken kívül elhelyezkedő szférákat, amelyek a fogyasztással és a szabad idővel függnek össze. Ez utóbbiakat, különösen tartalmukat tekintve, a termelői és foglalkozási szférára jellemző tevékenységek határozzák meg.⁵

Az életminőség szintjére és tartalmára jelentősen kihat továbbá az egyének és a társadalmi csoportok gazdasági viselkedése. Itt elsősorban a viselkedésnek olyan vonatkozásairól van szó, mint például a jövedelmek, a javak és más létforrások megszerzésének a módja, ami egyszersmind jelzi mindezek felhasználásának és hasznosításának a mikéntjét is. A marxista felfogás értelmében a foglalkozási és gazdasági viselkedés szférája az emberi életminőség meghatározó tényezője és ugyanakkor lényeges alkotóeleme.

Az életminőség fogalmának terjedelmi köre azonban nem korlátozódik a jelzett két szférára, mivel ez jelzi a műszaki haladásnak — a gazdasággal szoros egységben — a társadalmi létben előidézett következményeit és az ezekből eredő hatásokat az emberek létfeltételeire. Az életminőséget meghatározó tényező vizsgálatában fontos helyet foglal el mindazon előnyök számbavétele, amelyeket az egyén és a közösség a jelzett területeken érvényesülő haladás nyomán élvez. Mindezekkel összefüggésben fel kell mérni, hogyan differenciálódnak és javulnak a munkafeltételek, miként alakul a munka nyújtotta elégtétele. Azt is meg kell vizsgálni továbbá, hogyan fejlődnek a lakosság lakás- és fogyasztási viszonyai, a műszaki és gazdasági haladásnak milyen kihatásai vannak az ember életkörüzetére, s végül e kutatómunkában el kell jutni a civilizáció fokában, az emberek közéleti magatartásában, társadalmi viselkedésében jelentkező módosulások megragadásáig.

A társadalmi valóság kutatásában az életminőség fogalmának alkalmazását az is indokolja, hogy ennek révén lehetővé válik a vizsgált területen az emberre nézve előnyös és előnytelen jelenségek, állapotok tisztázása. Tudnunk kell, hogy a társadalmi folyamatok pozitív tulajdonságai nem gyarapszanak entropikus módon, azaz emberi beavatkozás nélkül. Ilyen értelemben ezek a kedvező tulajdonságok ama tudatosan vállalt tevékenység eredményei, amely az életkörüzet megóvására, a társadalom tagjai munka- és létfeltételeinek szüntelen javítására irányul.

Az életminőség pozitív oldalainak a számbavétele lehetővé teszi az emberi szükségletek rendszerének meghatározását. Bizonyos leegyszerűsítéssel az emberi szükségletek alábbi fajtaikat különböztethetjük meg.

A mesterségesnek nevezett emberi szükségletek kategóriájába a fényűző igények tartoznak; ezek Marx szerint az ellentétet jelentik annak, ami természetből fogva szükséges.⁶

Az ellenkező póluson helyezkednek el az emberi lét fenntartásához nélkülözhetetlen szükségletek, amelyeket ilyen értelemben alapvető szükségleteknek szokás nevezni. Az ember fizikai létének, létfenntartásának elemi feltételeiről van szó, ezek — Marxszal szólva — a legtermészetesebb szükségletek.⁷

A harmadik kategóriát azok a szükségletek alkotják, amelyek jelentkezése Marx szerint „ott kezdődik, ahol megszűnik a nyomor és a külső célszerűség diktálta munka”.⁸ E szükségletek kielégítése lehetővé teszi minden egyén személyiségének gyakorlati és szellemi síkon való érvényesítését, alkotói elhivatottságának teljesülését, a szép, a vonzó követelményeinek teljesítését, azaz az esztétikai ízlés kielégítését. Ugyancsak ebbe a kategóriába tartoznak a kedvtelésből végzett — például esztétikai vagy játékos célzatú — tevékenységek, amelyeknek emberformáló hatását, különösen a fiatal nemzedékekre nézve, Nicolae Ceaușescu elvtárs nyomatékosan kiemelte.⁹ Ide kell sorolni továbbá az olyan *művészeteket*, mint például a beszéd vagy a szónoklás művészete, a kertészet, a dísznövények termesztése, a külső környezet és a lakberendezés művészete, a konyhaművészet stb.

A különböző szükségletfajtáknak az életminőség fogalmi sajátossága szempontjából történő elhatárolása lehetővé teszi a differenciálást a között, amit a *valahogy megélni* és az *emberi módon élni* jelent. Az ember számára életbe vágó érdek, hogy emberhez méltó léte teremtse magának. Ez annyit jelent, hogy normális körülmények között — amikor már nincs kitéve fizikai és lelki szenvedésnek — az ember nem érheti be a pusztá biológiai fennmaradással, az egyik napról a másikra való tengődéssel. Az ember valóban *élni* kíván.

Amint az előbbiekből kiderült, az életminőségnek legalább két szintjét különböztethetjük meg. Az alsó szintet, amely nem más, mint a pusztá létfenntartás, és a felső szintet, amely az emberhez méltó életmódot jelöli. Ez utóbbi ott kezdődik, ahol az ember biológiai létszükségeitől a kielégítésre már biztosítva van.

Az életminőség pozitív jellemzőit és felső szintjét rendszerint — Bertrand de Jouvenel francia jövőkutató nyomán — az *amenitás* (kellemesség) műszóval szokás jelölni. A hazai szakirodalomban ezt a terminust olyan több jelentésű fogalomként értékeli, amely a haladás pozitív, kedvező, jótékony, kellemes, vonzó és kedvderítő következményeinek összességére utal, továbbá azoknak az előnyös és áldásos hatásoknak az együttesére, amelyek a társadalomfejlesztést, az általános életszínvonal-emelést és az életminőség területi profilú korszerűsítését, harmonikus fejlesztését célzó programok és tervezetek velejárói.

Magától értetődő: a kellemes feltételek nem gyarapodnak egyenes vonalúan, és nem is jelentkeznek a maguk tiszta formájában. Valamely változás az emberi életkörülményekben pozitív és negatív hatásokat egyaránt kiválthat. A különböző emberi közösségek életminőségének tanulmányozása megkívánja a disztíngválást a tényleges kellemesség és az illuzórikus kellemesség között. Továbbá azt is szem előtt kell tartani, hogy a kellemesség lehet pusztán az emberek felhasználta javak természeti tulajdonságainak a kifejeződése, de lehet ugyanakkor mesterség, tudatos tevékenység eredménye is. Ahhoz, hogy az emberek a kellemességet — megnyilvánulási formáitól függetlenül — megfelelő módon befogadhassák, az iránta való szükségletérzetét táplálni kell, előtérbe kell helyezni a társadalmi tanulás és nevelés folyamatában.

Ha az amenitás jelentkezési módjainak bonyolultságát figyelembe vesszük, megfelelő különbséget tehetünk az emberek valóságos élete és a tudatukban való tükröződése között. Ebben az összefüggésben azt kell tisztázni, vajon az emberek tudatában vannak-e vagy sem életvitelük reális minőségének. Meg kell pontosan határozni, mennyire tudják vagy sem, hogy életvitelük épp ilyen, és nem más. A kutatónak azt is ki kell derítenie, vajon a vizsgált egyéneket, illetve közösségeket foglalkoztatja-e az a kérdés: miért élnek, és milyen mértékben gondolnak létük és tevékenységük céljára, értelmére? Az utóbbi szempontok alapján az is tisztázható, hogy a vizsgált közösségek tagjai szeretik-e az életet, és ennél fogva kellemesebbé, szebbé kívánják-e tenni, netán semmibe veszik-e, és ennek megfelelően cselekszenek, vagy egyszerűen közömbösek iránta. A kutatásoknak ebben a körében azt sem érdektelen közelebbről megvizsgálni, hogy az embereket kielégíti-e életmódjuk, és milyen fokon, mi annak a tartalma, értelme. Ha a kutatás figyelemmel kíséri az amenitások megnyilvánulásának a szintjét mint az adott életminőség jellemző meghatározóit, akkor feltárhatja a lakosság vágyait: mit akarnak, mire áhítoznak az emberek, és mennyire valóságos törekvések.

Az életminőség fogalom használatának egyik előnye — az emberi lét kutatását szolgáló egyéb fogalmakkal szemben — éppen az, hogy természetszerűleg a kizá-

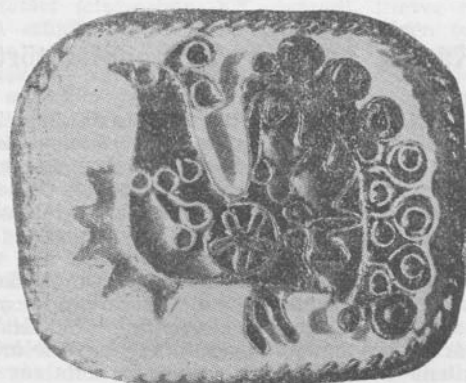
rólág objektív tényekre összpontosító társadalomvizsgálat korlátainak szétfeszítésére, meghaladására irányul, és a társadalmi érzékelés bonyolult világának, a szubjektív emberi jelenségeket felölelő univerzum öntükröződésének, önmegismerésének a kutatását helyezi előtérbe. Ilyenképpen fény derül arra is, ahogy a társadalom tagjai azonosulnak vagy nem a létükben végbemenő változásokkal, továbbá arra, miképpen válaszolnak ezekre a mutációkra, saját ügyüknek érzik-e azt, hogy tényleges kibontakozásuk cselekvő társadalmi szubjektumaivá emelkedjenek.

Ugy véljük, az életminőség fogalma elméleti kimunkálásának eddigi eredményei feljogosítanak arra, hogy megkockáztassunk egy rövid meghatározást: az életminőség kifejezi az emberi létezés, az emberi élet és munka feltételeinek egész rendszerét, mind anyagi, mind szellemi, mind objektív, mind pedig szubjektív vonatkozásban. Átfogóbb értelmezésben: az életminőség körét azoknak az emberre nézve előnyös és előnytelen, kedvező és kedvezőtlen értékek rendjébe sorolható következményeknek az összessége alkotja, amelyek a gazdasági fejlődés szintje, valamint a társadalom és a környezet kölcsönhatásából adódnak. Ezzel együtt a fogalomkörbe beletartozik a munka és a foglalkozások sokfélesége, a munkaképesség és az alkotóerő újratermelését szolgáló tevékenységek változatossága, a szervezeti és az általános emberi viszonyok minősége, a társadalom tagjainak véleményeikben és magatartásukban kifejeződő viszonyulása valóságos helyzetükhöz. Az életminőség mindezt együttvéve magában foglalja, mégpedig egy meghatározott politikai, erkölcsi, jogi és megismerési értékrend alapján.

Sztranyiczki Gábor fordítása

JEGYZETEK

- ¹ *Előre*, 1981. november 27.
- ² Nicolae Ceaușescu: *Jelentés az RKP XII. kongresszusán*. Buk., 1979. 51—52.
- ³ Manea Mănescu: *Cercetarea sociologică a nivelului de trai al populației*. In: *Teorie și metodă în științele sociale* 3. Buc., 1966. 7.
- ⁴ Marx—Engels: *A német ideológia*. MEM 3. Bp., 1958. 21.
- ⁵ Karl Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai*. MEM 46. Bp., 1972. 20—21.
- ⁶ Uo.
- ⁷ Uo.
- ⁸ Karl Marx: *A tőke* III. Bp., 1961. 786.
- ⁹ Nicolae Ceaușescu: *Románia a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének útján* 20. Buk., 1980. 39—40.

Nagy Enikő: Páva